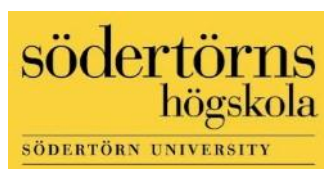

Högskolebibliotek och skolbibliotek
som pedagogiska resurser
med fokus på lärarutbildningen:
en rapport

Innehållsförteckning

Förord-----	4
Inledning-----	6
Bakgrund-----	7
Syfte-----	8
Studier i informationssökning-----	10
Begreppet informationskompetens-----	11
Samverkan mellan gymnasium, högskola och universitet-----	12
Metod-----	13
Förutsättningar och praktiska förberedelser inför källkritisk informationssökning och informationsanvändning-----	14
- Nacka gymnasium-----	15
- Södertörns högskola-----	15
VT 2013	
Observationer av lektion och undervisning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning-----	17
- SB1 Nacka gymnasium-----	18
- Samhällskunskap 1 Södertörns högskola-----	19
Resultat av elevernas utredningar och studenternas fältövningar-----	22
- Sexhandel, anabola steroider och narkotikabrott: analys av elevernas mini-SOU-----	23
- Källkritik-----	24
- Gymnasieval, framtidsplaner och mediers bildproduktion: analys av studenternas fältövningar-----	25
Sammanfattning och analys av elev- och studentarbeten VT2013-----	27
HT 2013	
Identifiera och värdera olika publikationstyper-----	27
Arbetsmöte mellan elever och lärarstudenter på Södertörns högskola-----	29

Internationella konflikter – elevernas projektarbeten-----	29
Inslag om gymnasiebibliotek i kursplanen på lärarutbildningen VT 2014-----	31
Seminarium inför verksamhetsförlagd utbildning (VFU)-----	31
Lärarstudenternas undersökningar om gymnasiebibliotek som pedagogisk resurs-----	33
Summering av resultaten av lärarstudenternas undersökningar under VFU-----	34
Modell för progression för gymnasieskolan-----	36
Samverkansmodell mellan bibliotek och lärarutbildningar-----	37
Effekter av projektet-----	37
Resultatspridning-----	38
Litteraturförteckning-----	39
Bilaga 1 Samverkansmodell mellan bibliotek och lärarutbildningar	
Bilaga 2 Progressionsmodell för gymnasiet	

Förord

Adeline slängde upp dörren och sträckte bittert gråtande fram sina blödande tår framför modern.

”Mamma, mamma”, grät hon, “du glömde skicka efter ett par nya skor åt mig; och se hur stenarna i gruset skurit mig!”

Denna uppenbarelse avgjorde saken. Adelines blödande fötter på den nya turkiska mattan bevisade att någon form av fotbeklädning var nödvändig; även fru Mowbray insåg att en viss erfarenhet är bättre än en stor mängd teori.¹

Frågan är om det är omsorgen om den nya turkiska mattan eller om den skadade dottern som får fru Mowbray att reagera och inse att teori bör förenas med empiri för att bli praktiskt tillämpbar. Karaktären fru Mowbray i Amelia Opies relations- och generationsroman *Adeline Mowbray* (1805) är löst baserad på Mary Wollstonecraft. Romanen handlar på ett mellanmänniskt plan om relationen mellan mor och dotter och på ett teoretiskt möjligen etiskt plan om teori och praktik. Fru Mowbray illustrerar något av en schablon av en forskare som är mer intresserad av teori än praktiska frågor. Hon har varit så koncentrerad på att forska och ta fram en pedagogik att hon missat vad som försiggår på ett vardagsplan under hennes dotters utvecklingsprocess. Mary Wollstonecraft betraktas som västerlandets första feministiska filosof. Hon sätter som forskare exempel på förmågan att betrakta förhållanden ur olika perspektiv vilket är utmärkande för ett kritiskt tänkande. I sitt mest kända verk *A Vindication of the Rights of Woman* (1797) svarar hon i polemik med Edmund Burke och Jean Jacques Rousseau på den samtida franska författningen som uteslöt kvinnor med ett diskutera mänskliga rättigheter ur kvinnans perspektiv. Mindre känt är att Wollstonecraft också skrev skönlitteratur. I föregångaren till det stora försvarstalet *A Vindication of the Rights of Woman* är *Mary* (1788) gör hon upp med samtidens typiska kvinnoideal om klädsam blygsamhet och presenterar en kvinnlig tänkare och utforskare. *Maria, or the Wrongs of Woman* (1799), efterföljaren till *A Vindication of the Rights of Woman*, skulle kunna betraktas som en socialrapport från insidan av ett sinnessjukhus där hon återigen gestaltar en kontrast till tidens typiska självspåkande hjältinga. Här vrider hon perspektivet ytterligare ett varv från att ha hävdat kvinnans rättigheter i samhället till att framställa de orättvisa förhållanden kvinnor kan leva under.

Det inledande citatet ur *Adeline Mowbray* skulle kunna tjäna som en illustration av vad både akademiska färdigheter och det här projektet handlar om. Akademiska färdigheter handlar om att med hjälp av andras och egna teorier analysera ett empiriskt material, till exempel utredningar om sexhandel, intervjuer med ungdomar om deras framtidssyn eller litterära texter.

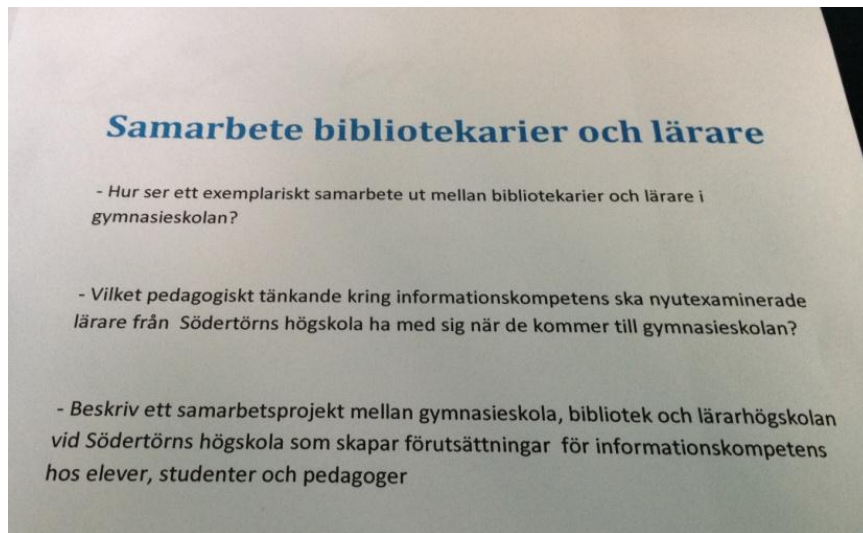
¹Amelia Opie, *Adeline Mowbray, or the Mother and Daughter; a Tale*, 1805, övers Ika Jorum, Peterborough, Broadview Press Ltd, 2010, s. 45.

Hur kan vi arbeta pedagogiskt för att blivande lärare ska vara rustade att möta elever på den färdighetsnivå de befinner sig med hjälp av gymnasiebiblioteket som en pedagogisk resurs? Hur kan vi arbeta pedagogiskt förebyggande för att skapa en bra övergång mellan gymnasie- och högskolestudier när det gäller gymnasieelevers och studenters informationskompetens? Med utgångspunkt i det här projektets observationer och erfarenheter av gymnasieelevers och lärarstudenters färdigheter när det gäller att söka, värdera och använda information försöker vi identifiera utvecklingsområden och arbeta fram modeller för samverkan mellan biblioteksverksamheter med lärarutbildningen som en sammanlänkande part. Samverkansmodellen vi presenterar som resultat av det här projektet är särskilt väl tillämpbar på högskolor och universitet med lärarutbildning som samarbetar med ett gymnasium.

Inledning

Det här projektet initierades under ett nätverksmöte för gymnasiebibliotekarier som sammankallades av Regionbibliotek Stockholm och hölls på Södertörns högskola i mars 2012.

Under mötet diskuterades frågor om samverkan mellan gymnasie- och högskola:

Hur kan vi på gymnasiet arbeta proaktivt med elevers informationskompetens, det vill säga hur elever källkritiskt söker och använder information, för att de ska lyckas med sitt högskoleförberedande gymnasiearbete och vara väl förberedda för högre studier? Hur kan vi under lärarutbildningen förbereda studenter för deras framtida arbete med elevers informationskompetens? Den tredje frågan som diskuterades under mötet handlade om hur ett samarbete mellan ett gymnasiebibliotek och ett högskolebibliotek med lärarutbildningen som en sammanlänkande samarbetspart om elevers, studenters och pedagogers informationskompetens skulle kunna se ut. Dessa diskussioner resulterade i en projektansökan till Kungliga biblioteket om ett samverkansprojekt mellan biblioteket och lärarutbildningen vid Södertörns högskola, Nacka gymnasium och Regionbibliotek Stockholm i syfte att ta fram en progressionsmodell för gymnasieskolan när det gäller att söka, värdera och använda information och att implementera inslag i lärarutbildningen om gymnasiebiblioteket som pedagogisk resurs.

Den här rapporten presenterar hur projektet genomförts i form av observationer och arbetsmöten dels inom projektgruppen och dels mellan elever och studenter som deltagit i projektet. Resultatet av projektet redovisas i form av en samverkansmodell för gymnasium och högskola som inkluderar bibliotek, ämnen och lärarutbildning och en progressionsmodell för gymnasieskolan. Samarbetsmodellen är ett exempel på hur samverkan kan se ut för att skapa övergångar mellan gymnasie- och högskolestudier och hur lärarstudenter kan förberedas inför sin

professionella praktik genom att undersöka hur de kan samarbeta pedagogiskt med gymnasiebiblioteket om källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Progressionsmodellen presenterar färdigheter och förhållningssätt eleverna bör tillägna sig under olika utbildningsnivåer för att bygga upp informationskompetens. Syftet med rapporten är att den ska kunna användas som diskussionsunderlag för att ta fram samarbetsformer för olika biblioteksverksamheter och lärarutbildningar. Rapporten ger exempel på samarbetsformer dels för att stärka elevers informationskompetens så att de är förberedda för högre studier och dels för att förbereda lärarstudenter på deras framtida professionella praktik genom att låta dem undersöka biblioteket som pedagogisk resurs i undervisningen.

Bakgrund

Universitetslärare vittnar om att de i allt högre utsträckning möter lågpresterande studenter som uppvisar bristande förmåga att läsa och tolka text och kritiskt granska källor.² Sveriges förenade studentkårer menar att det inte bara är studenternas ansvar att den generella färdighetsnivån sjunker utan att det är viktigt för studenternas lärande att de som undervisar har högskolepedagogisk kompetens.³ När det gäller gymnasieelevers färdigheter visar resultaten från PISA-mätningarna att svenska elevers läsförmåga sjunkit under 2000-talet. Såväl forskning om akademisk litteracitet (academic literacies) på internationell nivå som aktuella debattinlägg om studenters bristande färdigheter när det gäller källkritiskt förhållningssätt motiverar att satsningar görs på att skapa bra övergångar mellan gymnasie- och högskole-/universitetsstudier.⁴ Nya läroplanen för gymnasieskolan (förkortas i det fortsatta Gy11) skärper också kraven på elevers förmåga att självständigt söka, värdera och använda information. För att få examensbevis från gymnasieskolan krävs godkänt gymnasiearbete om 100 p som ska visa att eleven har tillräckliga färdigheter för att kunna påbörja högre studier. Universitetskanslersämbetet (UKÄ) ställer motsvarande krav på uppvisad informationskompetens i studenternas självständiga arbeten och utvärderar på kandidatnivå bland annat förmågan att i relation till en problemställning söka, värdera och kritiskt tolka relevant information.

² Se till exempel A. Heberlein, ”De nya studenternas svagheter är ett samhällsproblem”, *Dagens Nyheter*, 140906 och H. Enefalk m.fl., ”Våra studenter kan inte svenska”, *Uppsala Nya Tidning*, 130102.

³ Sveriges förenade studentkårer, ”Studentens lärande i fokus. Sveriges förenade studentkårer om pedagogik i högskolan”, Stockholm, Sveriges förenade studentkårer, 2013, s 15f.

⁴ Se till exempel R. Lea och B. V. Street, ”Student Writing in Higher Education: An Academic Literacies Approach”, *Studies in Higher Education*, vol 23, nr 2, 1998 och S. Markless och D. Stratfield, ”Three decades of information liter redefining the parameters”, i S. Andretta (red.), *Change and Challenge: information literacy for the 21st century*, Blackwood, S. Aust., Auslib Press, 2007.

Syfte

Projektet ”Högskolebibliotek och skolbibliotek som pedagogiska resurser med fokus på lärarutbildningen” syftar till att

- skapa en progressiv modell för uppbyggnad av kompetens när det gäller källkritisk informationssökning och informationsanvändning mellan gymnasiestudier och högre studier som grundar sig i nationella lärandemål för gymnasieskola, högskola och universitet
- utveckla inslag i lärarutbildningen om gymnasiebiblioteket som ett pedagogiskt verktyg i undervisningen

Projektet tar fram en samverkansmodell mellan gymnasiebibliotek, högskole- och universitetsbibliotek och lärarutbildning och en progressionsmodell för gymnasieskolan när det gäller att utveckla informationskompetens under olika stadier och nivåer av utbildning. Dessa modeller kan fungera som exempel på progression och samarbeten för andra lärosäten i landet och kan därmed ha relevans på nationell nivå. Skolor och lärosäten har det gemensamma målet att främja människors utveckling och lärande och att ge elever och studenter möjlighet att utveckla ett självständigt och kritiskt tänkande för att kunna ta ställning till bland annat dagsaktuella samhällsfrågor. UNESCO:s Literacy Assessment and Monitoring Programme (LAMP) betonar relationen mellan informationskompetens och deltagande i samhället i sin definition av läs- och skrivkunnsighet (literacy) som innebär att kunna:

identify, understand, interpret, create, communicate and compute using printed and written materials associated with varying contexts. Literacy involves a continuum of learning in enabling individuals to achieve his or her goals, develop his or her knowledge and potential, and participate fully in community and wider society.⁵

Inom skolan talas det om ”den fjärde basfärdigheten” som handlar om informationskompetens och att kritiskt kunna söka, bedöma och använda information vilket skapar förutsättningar för att aktivt kunna delta i samhällsutvecklingen.⁶ Läroplanen för gymnasieskolan lyfter särskilt fram

⁵ UNESCO, *Literacy Assessment and Monitoring Programme*, Montreal, UNESCO Institute for statistics, 2005. Hämtad 140429 http://www.unescobkk.org/education/planning-and-managing-education/aims/uis-aims-activities/uis-aims-and-literacy-assessment/?utm_medium=%25

⁶ Se UNESCO och L. Limberg, ”Teoretiska perspektiv på informationskompetens”, i J. Hedman och A. Lundh (red.), *Informationskompetenser: om lärande i informationspraktiker och informationsökning i lärandepraktiker*, Stockholm, Carlssons, 2009, s. 41.

informationskompetens som ett kunskapsmål. Skolan ansvarar för att eleven efter avslutade gymnasiestudier

- kan använda sina kunskaper som redskap för att
 - kritiskt granska och värdera påståenden och förhållanden
- kan använda bok- och bibliotekskunskap och modern teknik som ett verktyg för kunskapssökande, kommunikation, skapande och lärande
- har förmåga att kritiskt granska och bedöma det han eller hon ser, hör och läser för att kunna diskutera och ta ställning i olika livsfrågor och värderingsfrågor⁷

Samtliga dessa kunskaps- och färdighetsmål är kopplade till det övergripande målet att nyutexaminerade elever utifrån egna värderingar och på demokratiska grunder ska kunna delta i processer i samhället. Det åligger också skolledningen att ansvara för ”samverkan med universiteten och högskolorna”⁸ för att höja kvaliteten på elevernas utbildning samt förbereda eleverna för fortsatt utbildning.

Ur ett vidare perspektiv kan projektets modell för hur informationskompetens progressivt kan byggas upp bidra till demokrati, bildning och social förändring för såväl den enskilde individen som samhället i stort i form av självständigt reflekterande medborgare. Att utarbeta en progressiv modell för utveckling av färdigheter och förhållningssätt mellan gymnasiestudier och högre studier, som involverar studenter under lärarutbildningen, är att ta ett steg vidare mot en förhöjd kompetens hos lärarstudenter, lärare och bibliotekarie när det gäller källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Målet att kvaliteten på studenternas examensarbeten ska höjas handlar inte bara i mer pragmatisk mening om att de ska skriva ett bra självständigt examensarbete utan ur ett användbarhetsperspektiv också om färdigheter och förhållningssätt till informationskompetens som de kan praktisera efter avslutade studier i sin undervisning.⁹ Ambitionen med vårt projekt är därför att studenter ska introduceras i akademiska och sociala praktiker på högskolan och utveckla informationskompetens (och i mer vid bemärkelse akademisk litteracitet) som de sedan kan praktisera i sina professionella praktiker som lärare i gymnasieskolan.

⁷ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, Stockholm, Skolverket, 2011, s. 9f,

⁸ *Ibid*, s. 16.

⁹ Se L. Rai och T. Lillis, ”Getting it Write’ in social work: exploring the value of writing in academia to writing for professional practice”, *Teaching in Higher Education*, vol. 18, nr. 24, 2013 för resultatet av en undersökning om hur den akademiska praktiken under utbildningen kan överföras på den professionella praktiken.

Studier i informationssökning och informationskompetens

Flera undersökningar har gjorts om hur gymnasielever gör när de söker information. I den här rapporten tar vi upp några studier som beskriver typiska tillvägagångssätt som vi i analysdelen relaterar till i våra observationer av hur gymnasielever kritiskt söker och använder information. Mikael Alexandersson och Louise Limberg beskriver i *Textflytt och sökslump* hur elever som arbetar med skoluppgifter med bibliotek som läresurs ofta slumpartat söker information även om de har klara instruktioner för uppgiften.¹⁰ I forskningsöversikten *Informationssökning och lärande* undersöker Louise Limberg hur gymnasieelevers syn på vad informationssökning är påverkar vad de tillägnar sig för färdigheter. Elever som uppfattar informationssökning som insamling av fakta använder färre källor medan elever som är inställda på att värdera information använder fler källor för att analysera en fråga ur olika perspektiv.¹¹ Forskningen har dock ägnat färre studier åt hur information används.¹² Cecilia Gärdén undersöker både hur vuxenstuderande söker och använder information. Hon konstaterar bland annat att flera av de vuxenstuderande hon observerar har svårt att integrera information de inhämtar från olika källor i sina egna resonemang.¹³ I *Skolbibliotekets roller i förändrade landskap* studeras skolbibliotekets funktioner ur både historiskt och samtida perspektiv. Av särskild vikt för det här projektet är kapitlet som går igenom forskning om informationskompetens i skolan och vilka teoretiska perspektiv som forskning vanligen utgår från.¹⁴ Utan att i mer i explicit bemärkelse ta avstamp i en teori är det sociokulturella perspektivet ändå det som ligger projektet närmast. Ett sådant perspektiv utgår från att informationssökning sker i samspel med förutsättningar i en viss kontext som är relaterad till ämne, instruktioner för uppgiften och tillgängliga källor att söka material i.

Sedan mitten av 1990-talet diskuteras inom forskningen hur utvecklingen mot ”massutbildning”, breddad rekrytering och mer heterogena studentgrupper än tidigare inom högre utbildning gör att nya pedagogiska förhållningssätt behöver diskuteras och tas fram.¹⁵ En pedagogik baserad på dialog i stället för monolog kan bättre passa de alltmer heterogena studentgrupper som kommer från olika sociala, kulturella och lingvistiska kontexter eftersom den

¹⁰ M. Alexandersson och L. Limberg, *Textflytt och sökslump: informationssökning via skolbibliotek*. Stockholm, Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 56.

¹¹ L. Limberg, *Informationssökning och lärande: en forskningsöversikt*, Stockholm, Skolverket, 2002, s. 29ff.

¹² Se till exempel Limberg, 2002, s. 28.

¹³ C. Gärdén, *Verktyg för lärande: informationssökning och informationsanvändning i kommunal vuxenutbildning*, Borås, Valfrid, 2010, s. 155.

¹⁴ Se H. Francke och C. Gärdén, ”Forskning om informationskompetens i skolsammanhang”, i L. Limberg och A. Hampson (red.), *Skolbibliotekets roller i förändrade landskap: en forskningsantologi*, Lund, BTJ Förlag, s. 155f.

¹⁵ Se till exempel P. Gee, *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourses*, Falmer, London, 2012 och T. Lillis, ”Student Writing as ’Academic Literacies’: Drawing on Bakhtin to Move from Critique to Design”, *Language and Education*, vol. 17, nr. 3, 2003, s. 192.

utgår från att en fråga eller ett fenomen kan betraktas ur flera olika perspektiv.¹⁶ Att studera vid högskola och universitet innebär att vara involverad i ett antal sociala och diskursiva praktiker och att lära sig behärska de praktiker som finns inom den högre utbildningen för att sedan kunna överföra dem på andra praktiker som råder vid till exempel en arbetsplats.¹⁷ För att utveckla akademisk litteracitet, som i det här projektet främst fokuserar på informationskompetens, behöver studenten praktisera kritisk informationssökning och informationsanvändning i kontextbundna sammanhang inom ramen för lärandeaktiviteter som är integrerade i delkurser och som är kopplade till lärandemål i utbildningen. Det här projektet undersöker former för hur biblioteksverksamhet och lärarutbildning i samverkan kan skapa förutsättningar för

- gymnasieelever att utveckla ett vetenskapligt förhållningssätt med huvudsakligt fokus på att söka, värdera och använda information
- lärarstudenter att själva utveckla informationskompetens och att stödja gymnasieelevers utveckling av informationskompetens genom att under sin VFU undersöka gymnasiebiblioteket som pedagogisk resurs i undervisningen

Projektet undersöker också vilken användning lärarstudenterna tror sig ha av att under sin utbildning få undersöka samarbetsmöjligheter med gymnasiebiblioteket i undervisningen och om att söka, värdera och tolka information.

Begreppet informationskompetens

Begreppen informationssökning och informationsanvändning uppfattas inom forskningen ofta som alltför generella för att beskriva komplexiteten i att söka, värdera och använda information. Den traditionella innebörden av begreppet literacy (läs- och skrivförmåga) breddades vid mitten av 1990-talet till att också innefatta sociokulturella förutsättningar. Lea och Street framhåller att forskning om studenters skrivande i högre utbildning vanligen utgår från tre olika modeller: studieteknik, insocialisering i den akademiska kontexten och akademisk litteracitet vilka med fördel kan tillämpas tillsammans.¹⁸ Akademisk litteracitet något mer än att bara att tillägna sig en uppsättning akademiska färdigheter.

Internationella standarder för informationskompetens riskerar att bli för allmänna om de inte fokuserar på det som mer specifikt handlar om informationskompetens eller

¹⁶ Lillis, 2003, s. 192f.

¹⁷ Rai och Lillis, 2013, s. 361f.

¹⁸ Lea Street, s. 158f.

informationsvetenskap som ämne.¹⁹ Vanligare är att se informationssökning och informationsanvändning som kontextbaserade praktiker som påverkas av diskursiva, kulturella och sociala förutsättningar och omständigheter.²⁰ Christine Bruce framhåller också vikten av att reflektera över själva informationssöknings- och lärandeprocessen vilken inte enbart handlar om att tillägna sig vissa färdigheter i form av sök teknik. Informationskompetens kan utifrån detta tänkande beskrivas som en kombination mellan generiska och personliga färdigheter och tillvägagångssätt, till exempel att vara medveten om sitt behov av information i relation till en viss fråga och att veta var det går att få svar på hur informationen ska kunna tillhandahållas.²¹ I den här projektrapporten använder vi källkritisk informationssökning och informationsanvändning när vi refererar till det praktiska arbetet och informationskompetens när vi refererar till målet med undervisningen och vad den syftar till att uppnå i form av färdigheter och förhållningssätt hos eleverna och studenterna.

Samverkan gymnasieskola, högskola och universitet

I likhet med många andra högskolor och universitet erbjuder Södertörns högskola via Studentavdelningen studiebesök för enskilda gymnasieelever eller gymnasieklasser inför valet av högre utbildning i syfte att introducera blivande studenter i högskole- och universitetsmiljön. Många högskolor och universitet försöker bredda sin rekrytering genom att satsa på studieverkstäder som kan möta studenters olika behov. På Södertörns högskola erbjuder Studieverkstan studenter handledning i akademiskt skrivande och studieteknik och biblioteket erbjuder studenter handledning i kritisk informationssökning och informationsanvändning i samband med ett större skrivarbete. Linköpings universitet erbjuder även aktiviteter riktade till lärare i form av minikurser och deltagande i nätverk. Stockholms universitet har en Fadderskola som innebär att en institution eller avdelning samarbetar med en gymnasieskola i avsikt att underlätta övergången från gymnasiestudier till högre studier. På Nacka gymnasium har flera ämnen samarbetat med institutioner på bland andra KTH och Stockholms universitet.

Vad som skiljer detta projekt från andra satsningar på att förbereda såväl gymnasieskola som högskola och universitet för breddad rekrytering genom studiebesök eller inspirationsdagar är samarbetet mellan två olika biblioteksverksamheter och lärarutbildning.

¹⁹ Se till exempel O. Pilerot, "Högskolestudenter informationskompetens", i J. Hedman och A. Lundh (red.), *Informationskompetenser: om lärande i informationspraktiker och informationssökning i lärandepraktiker*, Stockholm, Carlssons, 2009, s. 109f.

²⁰ Se till exempel L. Limberg, O. Sundin, S. Talja, "Teoretiska perspektiv på informationskompetens", i J. Hedman och A. Lundh (red.), *Informationskompetenser: om lärande i informationspraktiker och informationssökning i lärandepraktiker*, Stockholm, Carlssons, 2009, s. 49 och Pilerot, s. 111.

²¹ C. Bruce, *Informed learning*, Chicago, Association of College and Research Libraries, 2008, s. 43ff.

Samarbetet involverar två gymnasieklasser och en grupp lärarstudenter som träffas under ett kombinerat studiebesök och pedagogiskt möte då studenterna handleder eleverna i källkritisk informationssökning och informationsanvändning i samband med det projekt eleverna arbetar med. Gymnasieeleverna får möjlighet att inspireras och att få en förförståelse för vad högre studier kan innebära. Lärarstudenterna ges möjlighet att få en uppfattning om vad det innebär att arbeta pedagogiskt med elevers informationskompetens och vilka olika färdighetsnivåer elever kan ligga på. Under sin verksamhetsförlagda utbildning (VFU) får lärarstudenterna sedan möjlighet att undersöka samarbetsmöjligheter med gymnasiebiblioteket som pedagogisk resurs för att skapa förutsättningar för gymnasieelever att utveckla ett vetenskapligt förhållningssätt till att söka, värdera och använda information.

Metod

Projektet har följt två gymnasieklasser på programmet Samhällsvetenskap med inriktning mot beteende vid Nacka gymnasium och en grupp studenter på ämneslärarutbildningen med inriktning mot gymnasiet med Samhällskunskap som huvudämne vid Södertörns högskola. Metoden skulle kunna beskrivas som en fallstudie. Anledningen till att vi valde dessa program var att gymnasieelever och lärarstudenter läser samma ämne på olika stadium respektive nivå vid två olika utbildningsinstitutioner. Under projektets gång har gymnasieeleverna gjort en utredning och ett projektarbete och lärarstudenterna en fältövning. Under dessa arbeten har gymnasieelever och lärarstudenter deltagit i lektioner respektive undervisning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning som genomförts av bibliotekarierna vid Nacka gymnasium respektive Södertörns högskola. Projektgruppen har fått ta del av ett urval av gymnasieelevernas och lärarstudenternas färdiga arbeten. Att gymnasieelever och lärarstudenter läser samma ämne har underlättat jämförelsen mellan vilka färdigheter i och förhållningssätt till att söka, värdera och använda information arbetena visar. Det har också underlättat arbetet med att identifiera utvecklingsområden lärare och bibliotekarierna bör samarbeta om för att stödja gymnasieelevers och lärarstudenters utveckling av informationskompetens. Vilka färdigheter och förhållningssätt gymnasieelever bör ha tränat under olika stadier i utbildningen när det gäller att söka, värdera och använda information presenteras i en progressionsmodell för gymnasieskolan. Tanken är inte att ta fram en lista med punkter av kvantitativ eller instrumentell art av typen ”behärska minst en databas”. Fokus ska ligga på färdigheter som att kunna identifiera ett informationsbehov i relation till en viss uppgift, välja mellan olika källor och värdera, motivera och jämföra olika källors tillförlitlighet och relevans. Dessutom tar projektet fram en samverkansmodell mellan

biblioteksverksamheter på gymnasie- och högskole- eller universitetsnivå med lärarutbildningen som en sammanlänkande part.

I det här projektet har vi inte kunnat undersöka hur den enskilde individen gått tillväga i mer detaljerad bemärkelse när det gäller att söka information efter avslutad lektion med eleverna vid Nacka gymnasium respektive undervisning med lärarstudenterna vid Södertörns högskola. Inte heller har vi kunna ta lärares tillvägagångssätt i beaktande när det gäller källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Ett framtida projekt skulle kunna ta steget vidare att undersöka lärares förhållningssätt till källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Eftersom det här projektet observerar en lektion och ett undervisningstillfälle i källkritisk informationssökning och tar del av ett urval av gymnasieelevernas och lärarstudenternas arbeten där vi analyserar hur informationen används kan metoden kallas för fallstudie. Resultaten av observationer och analyser av elev- och studentarbetena har legat till grund för progressionsmodellen för gymnasieskolan och samverkansmodellen mellan bibliotek och lärarutbildning vi tagit fram. Det är en fördel om gymnasieelever och lärarstudenter läser samma ämne så både elever och studenter har en gemensam ämnesbaserad kontext att utgå från under det pedagogiska möte som enligt modellen sker på högskolan eller universitetet. Samverkansmodellen är generell och ska betraktas som ett förslag på hur samverkan mellan gymnasiebibliotek och högskole- eller universitetsbibliotek och lärarutbildning kan se ut. I rapporten framgår vilka klasser vid Nacka gymnasium och vilken grupp lärarstudenter vid Södertörns högskola som ingår i projektet. I samråd med lärare citerar vi kortare avsnitt ur elev- och studentarbeten som belysande exempel men inga namn på gymnasieelever eller lärarstudenter nämns i rapporten.

Förutsättningar för och praktiska förberedelser inför källkritisk informationssökning och informationsanvändning

Nacka gymnasium och Södertörns högskola planerar lektioner och undervisning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning tillsammans med ämneslärare/kursansvarig för varje tillfälle. När det gäller lokaler där lektioner och undervisning hålls, deltagarantal och genomförande skiljer sig förutsättningarna åt.

Nacka gymnasium

Hur biblioteket samarbetar med olika lärare och arbetslag i skolan när det gäller lektioner i källkritisk informationssökning och informationsanvändning skiftar. Skolans arbetslag är samlade kring ett visst program/programinriktning där de lärare som ingår har sin huvudsakliga undervisning. Biblioteket ställer krav på att lektionen ska kunna kopplas till ett aktuellt elevarbete/projekt och att det infaller vid rätt tidpunkt då eleverna fått sina uppgifter, funderat över frågeställningar och ska inleda sin informationssökningsprocess. Biblioteket erbjuder alltså inga allmänna lektioner i källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Innehållet i lektionen planeras tillsammans med de lärare som är inblandade i projektet och bibliotekarierna tar del av de instruktioner kring uppgiften som delas ut till eleverna.

Det finns inga undervisningslokaler i anslutning till biblioteket utan bibliotekarien har lektionen i klassrummen då läraren också deltar. Läraren får därigenom inblick i vad eleverna får för information samtidigt som de får en form av fortbildning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Ofta följs undervisningstillfället upp av ett blogginlägg av bibliotekarierna på bibliotekets webbsida där det pågående projektet presenteras. Eleverna kan sedan återvända till blogginlägget efter lektionstillfället. Blogginläggen är också en form av materialinsamling och bloggen blir ett arkiv som bibliotekarierna, lärare och andra elever kan använda vid liknande projekt. Ett av de främsta syftena med att möta eleverna i klassrummet är att förmedla att biblioteket är en pedagogisk resurs som inte bara är knuten till en lokal och att bibliotekarierna är tillgängliga. Biblioteket erbjuder också enklare varianter av källkritisk informationssökning där bibliotekarierna besöker en klass en kortare stund alternativt tar emot en grupp elever i biblioteket. Det kan handla om särskilda insatser som att visa en digital lärresurs, artikeldatabaser eller låta eleverna orientera sig i bibliotekets samlingar. Målet är att biblioteket ska stödja eleverna på de studieförberedande programmen i utvecklingen av informationskompetens. En första lektion i årskurs 1 syftar till att grundläggande färdigheter som sedan fördjupas under uppföljande lektioner i årskurs 2 och 3. Elever på yrkesprogrammen träffar bibliotekarierna oftare i årskurs 2 eller 3 eftersom det är först då eleverna får en uppgift att arbeta självständigt med. Gymnasiearbetet i årskurs 3 ska visa att eleverna på de studieförberedande programmen är redo för högre studier och bibliotekarierna ingår i skolans arbetsgrupp för att ta fram arbetssätt för måluppfyllelse.

Södertörns högskola

Undervisning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning vid Södertörns högskolebibliotek erbjuds huvudsakligen på A- och C-nivå. I och med Bolognareformen 2007

har förutsättningarna för bibliotekets pedagogiska verksamhet förändrats. Reformen innebär att kursplaner ska ha formulerade lärandemål när det gäller kunskap och förståelse, färdighet och förmåga, värderingsförmåga och förhållningssätt. Undervisningen vid Södertörns högskolebibliotek ska vara en integrerad del i studenternas utbildning, ingå som en del i kursplanen och vara kopplad till ett eller flera lärandemål. Studenterna ges därmed möjlighet att se källkritisk informationssökning och informationsanvändning som en naturlig del i utbildningen. Såväl erfarenhet som studier visar att studenternas motivation och känsla av mening ökar om de olika momenten är väl integrerade i kurserna. Ett resultat av satsningen på att stödja studenternas utveckling av informationskompetens som en av flera akademiska kompetenser (academic literacies) på A-nivå är pilotprojektet Introduktion till akademiskt skrivande. Det startades hösten 2013 i samarbete mellan Biblioteket, Studieverkstan, Utvecklingsenheten för högskolepedagogik och bildning och ett antal ämnen och handlar om att introducera studenter i den akademiska kontexten genom att de övar sig i att söka, identifiera, värdera, läsa och skriva akademiska texter.²²

Bibliotekets fyra undervisande bibliotekarier träffas regelbundet för erfarenhetsutbyte, pedagogisk och teoretisk kompetensutveckling i arbetsgruppen för undervisning. Bokningen av bibliotekets undervisning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning sker två gånger per år och inte löpande under terminen. Förutom under terminsstartsprogrammet ger biblioteket inga allmänna introduktioner i informationssökning eller bibliotekets resurser. Alla tillfällen är i stället kopplade till en konkret uppgift studenterna arbetar med, till exempel en fältövning eller en C-uppsats. På stora program och kurser som Företagsekonomi kan biblioteket dock ha föreläsningar på A-nivå. En förutsättning för att undervisning om källkritisk informationssökning och informationsanvändning ska bokas in är att den är integrerad i delkursmomentet, kan kopplas till lärandemål i kursplaner och planeras i samarbete mellan bibliotekarie och kursansvarig lärare. En skillnad mellan högskola och gymnasieskola är att gymnasielärarna följer eleverna under flera år medan läraren vid högskolan kanske bara möter studenterna under den aktuella delkursen som ofta ingår i en kurs som en annan lärare kan vara ansvarig för. Det är alltså många fler personer inblandade i organisationen kring och ansvaret för studenters arbete med informationskompetens vid högskolan än vid gymnasieskolan. En del av Södertörns högskolebiblioteks undervisningstillfällen är obligatoriska men inte alla. På Södertörns högskola kommer studenterna till bibliotekets undervisningssalar där det finns datorer att använda vid undervisningstillfället. Ansvaret att motivera studenterna att

²² Jämför ”academic socialisation” i Lea och Street, s. 159 där de beskriver hur lärare bidrar till att introducera studenter i den akademiska kontexten.

delta i den inbokade undervisningen ligger i huvudsak på lärarna. Det är också avgörande för att undervisningen ska bli bra att lärare och bibliotekarie planerar tillfället tillsammans och att en uppgift, till exempel uppsats, fältövning eller essä är kopplad till undervisningstillfället. Ytterligare en skillnad mellan lektionerna vid Nacka gymnasium och undervisningen i källkritisk informationssökning och informationsanvändning på Södertörns högskola är att det är mycket sällsynt att läraren närvarar under ett undervisningstillfälle vid högskolan. Återkoppling från bibliotekarien sker i efterhand och justeringar när det gäller form och innehåll kan göras i samband med nästa undervisningstillfälle. I gymnasieskolan är den examinerande läraren närvarande och kan bedöma eleverna medan studenterna deltar i undervisningen i biblioteket utan lärare vilket kan bidra till att de känner sig friare att ställa frågor utan att de blir bedömda. Studier framhåller vikten av att elever och studenter får handledning när de arbetar med en självständig uppgift som inbegriper att söka, värdera, välja och använda information och att både lärare och bibliotekarier behövs som handledare under arbetsprocessen.²³ Att samarbeten mellan bibliotekarier och lärare om gymnasieelevers projektarbeten gynnar elevernas utveckling av informationskompetens gör det angeläget att lärare och bibliotekarier kan ta del av gemensam kompetensutveckling inom såväl pedagogik som informationssökning och akademiskt skrivande. Södertörns högskolebibliotek riktar sig också till lärare och håller i workshops som arrangeras av Utvecklingsenheten för högskolepedagogik och bildning. Under 2013 har fortbildningstillfällena handlat om hur lärare kan arbeta för att skapa bra möjligheter för studenter att utveckla sin informationskompetens.

VT 2013

Observationer av lektion och undervisning i källkritisk informationssökning och informationsanvändning

Ett av syftena med att genomföra den här undersökningen i form av observationer är att projektdeltagarna ska utbyta erfarenheter om hur arbetet med källkritisk informationssökning och informationsanvändning kan se ut på gymnasie- respektive högskolenivå och därigenom ta del av en sorts kompetensutveckling. Genom arbetsmöten med personal från olika verksamheter på Södertörns högskola får gymnasiebibliotekarierna vid Nacka gymnasium inblick i vilka utvecklingsområden som finns när det gäller till exempel disciplinärenden så att denna kunskap kan användas vid förebyggande arbete vid gymnasieskolan. På motsvarande sätt får bibliotekarien

²³ Se till exempel Francke och Gärdén, s. 180f.

vid Södertörns högskola inblick i vilka olika förhållningssätt gymnasieelever kan ha till att kritiskt söka, värdera och använda information och om hur högskolan kan förbereda sig pedagogiskt och didaktiskt för att introducera nya studenter.

SB1 Nacka gymnasium

Vid Nacka gymnasium samarbetar lärarna i ämnena samhällskunskap och sociologi kring ett projekt under temat ”utanförskap” där eleverna på Samhällsvetenskapliga programmet med inriktning mot beteende ska göra ett större självständigt arbete kring frågor om identitet, relationer och sociala livsvillkor. Individuellt ska de göra en utredning i form av en ”Mini-SOU” och komma med förslag på förbättrad lagstiftning eller åtgärder i en fråga som kan kopplas till brottsbekämpning, kriminalvård eller utanförskap. Uppgiften ska lämnas in skriftligt och källhänvisningar och referenser ska utformas enligt lärarnas instruktioner. Arbetet ska också innefatta ett källkritiskt avsnitt där eleven (utanför den löpande texten) kritiskt värderar sina val av källor. Innehållet i och upplägget av lektionerna i källkritisk informationssökning och informationsanvändning planeras av bibliotekarierna tillsammans med lärare i bägge ämnena utifrån ämnesplaner, examensmål och kunskapskrav för kurserna Samhällskunskap1B och Sociologi i Gy11. Samma upplägg användes i båda parallellklasserna men bara den ena observerades i projektet. Båda gymnasiebibliotekarierna deltog också när tema och projektuppgift introducerades gemensamt för båda klasserna. Lektionen höll däremot gymnasiebibliotekarie Elisabet Brandberg själv i medan gymnasiebibliotekarie Maria Åsberg och Ika Jorum, bibliotekarie vid Södertörns högskola, observerade.

Första lektionen, då Elisabet Brandberg träffade S1B, syftade till att ge eleverna en introduktion till källkritisk informationssökning och informationsanvändning och att presentera gymnasiebiblioteket och gymnasieskolans digitala lärresurser. Lektionen hölls i klassrummet och varade i 60 minuter. Eleverna var i det skede då de skulle söka, värdera och samla information för att underbygga argument och resultat i sina utredningar. Efter gemensamma sökningar och diskussioner frågade läraren var eleverna tycker det är bäst att söka information:

’Vi använder webbplatser för informationen uppdateras snabbare där’

’Vi använder böcker för vi tror att det är det ni vill’

Webben eller boken – vad är mest pålitligt? Gruppen som föredrar snabbt uppdaterade digitala källor kan sägas företräda en sorts digital kompetens som är typisk för hur många elever ofta (inte

sällan slumpartat) söker information på Google eller annan plats på internet.²⁴ De elever som främst använder böcker tycks ha uppfattat en implicit värdering hos läraren att böcker är mer tillförlitliga än digitala källor och vill tillmötesgå lärarens krav på den punkten. Under lektionen gick Elisabet Brandberg igenom den vanligaste sökmotorn Google och Wikipedia, hur träffar kan följas upp, värderas och väljas för att sedan användas i det egna arbetet. Tillsammans med klassen sökte hon på ekonomisk brottslighet och hittade en artikel från Brottsförebyggande rådet. Syftet med sökningen var att visa hur eleverna kan gå vidare från Googles träffar till källan som i det här fallet var BRÅ för att undersöka vad BRÅ är och om det finns andra rapporter som kan vara intressanta för undersökningen som eleven ska göra.

Nästa lektion ägnades åt att söka i mediearkiv, databaser samt till individuell handledning men detta tillfälle ingick inte i projektets observationer. Eleverna började, precis som många studier visar att elever vanligen gör, att söka i Google för att sedan ofta hamna i Wikipedia.²⁵ I huvudsak var de inriktade på att finna ”rätt svar” vilket är en vanlig utgångspunkt för många elever.²⁶ Efter att ha deltagit i en bibliotekariehandledd lektion vid Nacka gymnasium kommer eleverna ofta till biblioteket och ber om hjälp med att hitta böcker eller annat material. Bibliotekarierna och eleverna kan då tillsammans söka material via en interaktiv skrivtavla (en så kallad smartboard) i de resurser biblioteket tillhandahåller.

Samhällskunskap 1 Södertörns högskola

Studenterna på lärarutbildningen läste fjärde terminen och skulle under delkursen ”Makt och demokrati i samhället” göra en fältövning i form av att skriva en mindre uppsats i grupp. Innan studenterna kom till biblioteket för att delta i undervisning om källkritisk informationssökning och informationsanvändning hade de under förmiddagen haft sitt första seminarium inför fältövningen. Ika Jorum, bibliotekarie vid Södertörns högskola, höll i undervisningen och Elisabet Brandberg och Maria Åsberg deltog som observatörer. Studenternas uppgift var undersöka och analysera konsekvenserna av föreställningar och förhållanden i samhället om hur till exempel segregation kan förklaras utifrån skillnader i utbildningsnivå och ekonomisk standard. Enligt instruktionerna till övningen skulle studenterna formulera en avgränsad frågeställning som utgick från kursens övergripande tema ”makt och demokrati”. De skulle också ta avstamp i delkursens obligatoriska kurslitteratur som det skulle synas tydliga spår av i fältövningen. Det ställdes dock inga krav på att studenterna skulle hitta vetenskapligt material utöver det som fanns

²⁴ Se till exempel Francke och Gärdén, s. 160 och Alexandersson och Limberg, s. 82.

²⁵ Ibid.

²⁶ Se till exempel Alexandersson och Limberg, s 114.

med på kurslitteraturlistan. Frågeställningarna kunde utgå från socio-kulturella eller socio-ekonomiska förutsättningar, etniska skillnader, delaktighet och utanförskap. Att utgå från centrala begrepp som presenteras i kurslitteraturen för att söka mer material skulle vara en passande övning där studenterna får öva sig i att kedjesöka och källkritiskt värdera om träffarna är tillförlitliga och relevanta att använda i förhållande till frågeställningen.

Det förekommer att studenter har ett kvantitativt förhållningssätt till lärande, informationssökning och informationsanvändning och ställer frågor om hur många teorier eller referenser de ska ha med i sitt arbete för att bli godkända. En ambition med undervisningen i källkritisk informationssökning och informationsanvändning på Södertörns högskola är att studenterna ska utveckla ett reflekterande förhållningssätt till att söka, värdera och använda information. Målet är inte att finna x antal källor att använda i en fältövning utan att kunna avgränsa frågeställningar, vara medvetna om sitt behov av information, bedöma relevans och förstå vilken funktion olika typer av material har i ett självständigt arbete. Undervisningstillfället inleddes med att studenterna i sina grupper gick igenom vilka olika typer av material de behövde, var och hur de kunde söka fram materialet. Arbetet kan struktureras enligt punkterna nedan:

- Behovsinventering: vad behöver jag för typ av material (teori och empiri)?
- Var hittar jag det material jag behöver?
- Vilka sökord ska jag använda och hur ska jag kombinera dem för att inte få alltför många och inte ett för litet utan ett tillräckligt urval relevanta träffar att värdera, sortera och välja mellan för den frågeställning jag ska besvara?

Därefter följde en genomgång av hur texter kan värderas utifrån traditionellt källkritiska frågor om upphov, var materialet är publicerat, vilken funktion det har, om någon tendens kan utläsas och om det innehåller referenser. Nästa steg var en gemensam genomgång av Södertörns högskolas sökmotor SöderScholar utifrån sökord som var kopplade till det ämne studenterna studerade, till exempel ”demokrati skola”. Därefter fick studenterna förslag på andra källor att söka i än högskolans sökverktyg, till exempel Google Scholar, DiVA, Riksdagsbiblioteket och Anna Lindh-biblioteket för att arbeta med följande uppgift:

- Motivera val av sökord, databas, sökmotor eller webbplats
- Vad är bra med den en viss sökmotor, till exempel Söder Scholar?
- Vad är mindre bra och vilken sökmotor, databas, webbplats kan kompensera för det?
- Hur värderar du dina träffar källkritiskt?

Eftersom det inte ställdes krav på studenterna att söka fram och använda material utöver kurslitteraturen bedömde arbetsgrupperna själva i vilken utsträckning de behövde komplettera sin källförteckning med material de själva sökt fram. Precis som gymnasieeleverna började de flesta lärarstudenter söka i Google. En av studenterna uttalade sig vid det här undervisningstillfället generellt om hela studentgruppen som tillhörande "Google-generationen" och menade att de var vana informationssökare. Såväl lärare som studier om färdigheter i informationssökning vittnar dock om att studenter kan vara duktiga i att söka information på Internet men att de behöver övning i att tolka informationen och värdera om den är relevant i förhållande till arbetets frågeställning.²⁷ Lärarstudenterna visade en källkritisk medvetenhet som inte var lika tydlig hos gymnasieeleverna som behövde träning i att gå vidare och djupare bland sina träffar för att inte stanna vid det Google tog fram. Studenter var vana vid att kedjesöka genom att medvetet starta i Google för att få en överblick och därifrån gå vidare via referenser till andra källor.

'Jag behöver hämta information från olika källor – om jag ska skriva om valdeltagande i en kommun behöver jag hämta information från olika källor för att kunna se på frågan ur olika perspektiv'

Citatet ovan visar att studenten är medveten om att information från olika avsändare kan vara motstridig och söker därför information från olika källor för att kunna analysera och jämföra olika perspektiv på ett förhållande. Vid undervisningstillfället med lärarstudenterna uttryckte en student däremot en viss osäkerhet om hur material som återfinns på Internet ska granskas kritiskt.

Ungefär hälften av undervisningstillfället ägnades åt att studenterna själva eller gemensamt i gruppen sökte material till sina respektive fältövningar och Ika Jorum gav dem handledning under arbetet. Eftersom studenterna befann sig i ett inledande stadium av arbetet ägnade någon grupp tid åt att diskutera ämnet medan några sökte information om det område de tänkt skriva om. Fältövningen som genre innebar att studenterna behövde ett empiriskt material att analysera. Undersökningarna handlade bland annat om hur socio-ekonomiska förhållanden i olika stadsdelar påverkar gymnasieval och hur medier framställer bilden av lokalsamhället i stadsdelar med olika ekonomiska förutsättningar. Flera grupper behövde därför empiriskt material i form av statistik, artiklar i lokaltidningar och dagstidningar. Några grupper skulle också göra intervjuer. Förutom att söka i Google/Google Scholar, SöderScholar och Libris sökte studenterna även information i mediearkiv och på olika kommuners webbplatser.

²⁷ Se till exempel Francke och Gärdén, s. 160 och s 182f. där vikten av att bibliotekarier och lärare har kunskaper om lärande, informationssökning och informationsanvändning och samarbetar för att kunna stödja elevers utveckling av informationskompetens.

Resultat av elevernas utredningar och studenternas fältövningar

I det här projektet har vi haft möjlighet att göra en mindre undersökning av gymnasieelevers och lärarstudenters tillvägagångssätt när det gäller att kritiskt söka och värdera information och hur den har använts i deras utredningar respektive fältövningar. Vi har fått ta del av ett urval av gymnasieelevernas och lärarstudenternas arbeten och kan således inte dra några generella slutsatser om gymnasieelevers och studenters färdigheter och förhållningssätt när det gäller att söka, värdera och använda information. När vi analyserat de färdiga arbetena har vi försökt urskilja färdigheter, förhållningssätt och utvecklingsområden när det gäller att värdera och använda information och att självständigt kunna integrera teori med empiri i analysen. Vi ser en skillnad mellan bibliotekariehandledda lektioner på gymnasiet och undervisning på högskolan. Eleverna vid gymnasieskolan guidades från Google och Wikipedia till andra webbplatser med information och material från till exempel myndigheter och organisationer medan lärarstudenterna vid högskolan introducerades i att söka och värdera material i huvudsakligen vetenskapliga databaser och sökmotorer. Vad ser vi då för skillnader och likheter, styrkor och utvecklingsområden i de gymnasieelevers och lärarstudenters utredningar respektive fältövningar vi fått ta del av? Sammanfattningsvis visar resultaten vi läst och analyserat att kunskap, förståelse, färdigheter och värderingsförmåga kan utvecklas när det gäller:

- **Förståelse** för och självständig användning av begrepp
- Att betrakta en fråga ur flera perspektiv och **förhålla sig kritiskt** till information från olika källor
- **Metaförståelse** för hur en akademisk uppsats olika delar hänger ihop och hur teori och empiri integreras i en analys
- **Metaförståelse** för i stället för ett kvantitativt förhållningssätt till informationsinsamling

Som undervisande bibliotekarier i källkritisk informationssökning och informationsanvändning känner vi igen dessa iakttagelser från andra möten med elever och studenter men också från studier som behandlar informationssökning, informationsanvändning och lärande.²⁸ Flera av UKÄ:s utvärderingar uppmärksammar också liknande utvecklingsområden som till exempel studenternas förmåga att värdera information. När det gäller gymnasieelevernas arbeten kan vi se kopplingar i flera elevarbeten mellan lektionerna i källkritisk informationssökning och

²⁸ Se till exempel Alexandersson och Limberg och Gärdén.

informationsanvändning och de källor, till exempel BRÅ, som där tas upp och de referenser eleverna sedan använder i sina arbeten. När det gäller lärarstudenternas fältövningar är referenserna utöver kurslitteraturen ganska få och det står heller inte som krav i instruktionerna till uppgiften att de ska söka och använda material utöver kurslitteraturen. Flera självständiga examensarbeten får dock kritik för att studenterna visar svagheter när det gäller att samla in information. Därför är det meningsfullt att i ett tidigt skede av studierna öva sig i att självständigt söka, värdera och använda material som inte står med i kurslitteraturen. Även om de resultat vi redovisar och analyserar här är ett axplock av elev- och studentarbeten speglar de också tendenser som visar sig i projektgruppens möten med andra gymnasieelever och studenter utanför det här samarbetets ramar. Därför kan resultatet användas som underlag till en progressionsmodell för gymnasieskolan när det gäller att söka, värdera och använda information och en samverkansmodell mellan gymnasiebibliotek, högskolebibliotek och lärarutbildning.

Sexhandel, anabola steroider och narkotikabrott: analys elevernas mini-SOU

Många elever styrs av en kunskapssyn som utgår från föreställningen om att det ska finnas ett rätt svar på en viss fråga som kan slås upp i till exempel en bok. Alexandersson och Limberg visar att elevers syn på vad kunskap är till stor del handlar om att inhämta fakta och i mindre utsträckning problematisera och analysera dessa.²⁹ Det är också erfarenheten bibliotekarierna i det här projektet har av hur många gymnasieelever kommer till biblioteket i förhoppningen om att till exempel finna en ”bok om åtgärder” där rätt svar på deras fråga finns. Eftersom vår projektgrupp har tagit del av gymnasieelevernas och lärarstudenternas färdiga arbeten har vi haft möjlighet att studera just hur informationen användes i den egna analysen med fokus på källkritik. I anvisningarna till gymnasieelevernas mini-SOU stod det att eleverna skulle skriva under rubrikerna orsak och konsekvenser, till exempel orsakerna till varför narkotikabrott är vanliga bland ungdomar eller konsekvenserna av att använda anabola steroider. En del av gymnasieelevernas utredningar visade att eleverna hade svårt att tänka ur ett metaperspektiv. Ytterligare en svårighet kunde vi se i förmågan att argumentera och underbygga fakta som kunde radas upp på ett okritiskt och kategoriskt sätt:

Som människa vill man känna sig delaktig i samhället och söker sig därför till personer med liknande bakgrund och händelser och levnadstil, vilket framför allt beror på den klasskillnaden [sic] som existerar i det svenska samhället.

²⁹ Alexandersson och Limberg s. 114.

Bland utredningarna fanns också exempel på **förmågan** att ställa två olika perspektiv mot varandra:

Enligt polisen är majoriteten utländska kvinnor och svenska kvinnor som inte har missbruks [sic] problem /.../ Men enligt socialstyrelsens rapport så är det främst kvinnor med missbruksberoendeproblematik och/eller våldsutsatthet som prostituerar sig.

Det här försöket att beskriva orsaker till prostitution bland kvinnor kan beskrivas som dialektiskt eller dialogiskt eftersom det ställer två perspektiv mot varandra.³⁰ Eleven problematiserar dock inte det faktum att informationskällorna ger motstridiga uppgifter eller försöker analysera vad det kan bero på utan stannar vid att konstatera att två olika myndigheter ger olika information. Anledningen till att eleven inte problematiserar dessa motstridiga perspektiv skulle kunna bero på en avsaknad av kontextbaserad kunskap men också en brist på erfarenhet när det gäller källkritiskt arbete.

Källkritik

I sin undersökning av hur vuxenstuderande använder information konstaterar Gärdén att de färdiga produkterna visar att studenterna har svårt att underbygga sina egna resonemang med stöd av information från olika källor. Hon ser också att fler av studenterna i hennes undersökning har svårt att värdera olika typer av informationskällor och att de saknar förståelse för olika typer av genrer.³¹ Francke och Gärdén diskuterar olika typer av källkritiskt förhållningssätt. De menar att ett mer traditionellt källkritiskt förhållningssätt som bland annat undersöker tendens och ett förhållningssätt som värderar material i bibliotekskataloger eller på lärosätens webbplatser som trovärdiga är vanligast bland gymnasieelever. Ett annat förhållningssätt utgår från att myndigheters och organisationers sociala engagemang och ansvar gör dem tillförlitliga som källor.³² Många elever söker ”rätt fakta” eller ”rätt svar” på sina frågor vilket påverkar deras källkritiska förhållningssätt. Ofta anpassar eleverna också sina frågeställningar efter det material de finner.³³ När gymnasieeleverna kommer till biblioteket i Nacka gymnasium med frågor om informationssökning handlar det ofta om att få ”ett rätt svar” på frågan om till exempel åtgärder för att minska sexhandel vilket också visade sig i en del källkritiska avsnitt i elevernas utredningar: ”jag har valt att [tro på källan] eftersom de presenterade den fakta jag letat efter och på ett bra sätt”. Att finna rätt ”fakta” styrde här valet av källa och uppfattades som viktigare än den kritiska

³⁰ Lillis, s. 199.

³¹ Gärdén, s. 155.

³² Francke och Gärdén, s. 167f.

³³ Alexandersson och Limberg, s. 13.

granskningen. När det gäller gymnasieelevernas utredningar kunde vi se kopplingar mellan de grupphandledda lektionerna i källkritisk informationssökning och informationsanvändning och de källor, till exempel BRÅ, som togs upp där och de referenser eleverna sedan hade med i sina arbeten.

I instruktionerna till utredningarna ingick att eleverna skulle göra en källkritisk motivering där de motiverade sina val av källor. I flera arbeten användes BRÅ och Socialstyrelsen som källor vilka generellt betraktades som trovärdiga eftersom de är myndigheter. Andra källor som användes var organisationer och dagstidningar. Olika mer eller mindre källkritiska värderingar redovisas men samtliga gymnasieelever tycks vara medvetna om vad det innebär att vara källkritisk, till exempel att reflektera över om informationen är vinklad eller inte. I ett fall har korrekturläsning sammanblandats med granskning av materialet som publiceras: ”nyheten korrekturläses noga och går igenom flera olika nivåer innan publicering så [därför] anses denna källa vara trovärdig” och vikten av trovärdighet lyfts fram i stället för att källan granskas kritiskt: ”[d]et är nödvändigt för en tidningskälla att dom som läser den litat på vad som står i den”. Att bedöma en källa som trovärdig för att den är politiskt obunden är ett förenklat sätt att kritiskt värdera information. I motiveringen ”I deras [Socialstyrelsens] värdegrund framkommer det att de vill ses som sakliga, handlingskraftiga och trovärdiga” är det myndighetens egen värdering av sin verksamhet som trovärdig och saklig som ligger till grund för elevens tro på källan som tillförlitlig. En annan mer traditionellt källkritisk motivering till varför Socialstyrelsen är en tillförlitlig källa var att informationen är aktuell och att den är kritiskt granskad av flera externa personer. Samma arbete ställde sig kritiskt till Kvinnojourens material som förmodas vara vinklat och inte redovisar vem som skrivit texten men personalens förstahandsrapporteringar från verksamhetens insida uppfattas samtidigt som trovärdiga primärkällor: ”de lär känna de prostituerade mer och ser hur vardagen är för dem”. Att verksamheten tar ett socialt ansvar för att stödja utsatta kvinnor och barn anses öka trovärdigheten och motiverar att källan används i utredningen. Den här utredningen visar olika källkritiska förhållningssätt och värderar både objektivet vetenskapligt (Socialstyrelsen) och en del mer empiriskt (Kvinnojouren) material som trovärdigt. Ytterligare en elev väljer att värdera en källas trovärdighet genom att jämföra information från en viss organisation med information från andra källor för att se om de redovisade samma fakta (elevens ordval) om den information som inhämtats från olika källor.

Det kan diskuteras om det bästa sättet att öva sig i att kritiskt granska källor är att motivera sina val av källor i ett explicit avsnitt i texten. Gymnasieeleverna övar sig då inte i hur källgranskning kommer in i ett akademiskt arbete. Några elever som deltagit i projektet sökte uppsatser i publiceringsdatabasen DiVA för sitt projektarbete under höstterminen 2013 och

reagerade då på att studentuppsatserna saknade ett avsnitt som behandlade källkritik. Instruktionerna för deras eget arbete gav upphov till frågor och möjligen förvirring om gängse praktik när det gäller käll- och referenshantering i akademiska arbeten.

Gymnasieval, framtidsplaner och mediers bildproduktion:

analys av studenternas fältövningar

Lärarstudenternas fältövningar har en helt annan omfattning än gymnasieelevernas utredningar och en tydlig akademisk struktur och formalia. I sina undersökningar polariserar studenterna olika geografiska områden i Stockholm och kan till exempel belysa olika socio-ekonomiska förutsättningar. Ett arbete ställer det interkulturella och ekonomiskt svaga Rinkeby/Tensta mot det välbeställda Östermalm. Valet att studera hur lokala medier påverkar (skapar och omskapar) föreställningar om olika stadsdelar i media är i sig ett sorts källkritiskt angreppssätt på ett socialt fenomen. Enligt instruktionerna räckte det med att studenterna använde kurslitteraturen men samtliga grupper sökte själva material som de använde i sina fältövningar. Exempelvis använde de statliga utredningar, en sociologisk studie av en etablerad forskare, en avhandling, olika elektroniska källor, en antologi om pedagogik, ett UR-program och en artikel i en dagstidning.

En del studenter har en kvantitativ syn på lärande och kan ställa frågor om hur många teorier eller referenser de ska ha med i sitt arbete för att bli godkända. Förståelse för vad teori är och vilken funktion den fyller i forskning och uppsatsskrivande när det gäller att analysera ett material kan saknas. I delar av studenternas fältövningar skulle kopplingarna mellan teori och självständig analys kunna stärkas. För ämnet centrala begrepp skulle kunna integreras mer i det egna resonemanget: ”Många av eleverna i förortsskolorna hade valt innerstadsskolor - beskrivna som 'bättre' - i stället för förortsskolor vid högre betyg, vilket kan tolkas bero på diskurs.”³⁴ I det här citatet har begreppet diskurs en oklar funktion i texten och det hade varit klagörande för resonemanget med en förklaring till vilken diskurs som avses och exempel på andra faktorer som kan antas påverka elevers gymnasieval. En annan fältövning visar exempel på ett självständigt resonemang med utgångspunkt i tidigare forskning:

Kallstenius (2010) belyser i sin avhandling, *De mångkulturella innerstadsskolorna*, att det geografiska området där ungdomarna tillbringar en betydande del av sitt vardagsliv senare formar deras syn på det omgivande samhället och sina uppfattningar om sig själv [sic] och sin plats i samhället. I detta fall kommer skolan och bostadsområdet, man lever i, komma att påverka ungdomars syn på framtiden. *Vi tänker oss därför* att det finns skillnader i den sociala

³⁴ Citatet hämtat från en av fältövningarna. Det innehåller vissa språkliga fel som här inte kommenteras med [sic] eftersom det skulle göra meningen svårsläst.

miljön. I detta fall kan man konstatera att det geografiska läget ger en effekt på ungdomars sätt att se på framtiden.³⁵ (min kursivering)

I det här avsnittet presenterar studenterna egna idéer och använder teori för att göra egna antaganden och drar egna slutsatser.

Sammanfattning och analys av elev- och studentarbeten VT13

Skillnaden mellan den bibliotekarieledda lektionen på gymnasiet och undervisningen som gavs vid högskolan i att kritiskt söka, värdera och använda information är de olika sökverktyg gymnasieelever respektive studenter guidas till att använda. Gymnasieeleverna hänvisas till att gå från Google och Wikipedia till att söka vidare på andra webbplatser med information och material från till exempel myndigheter medan studenterna introduceras i att systematiskt söka material via huvudsakligen vetenskapliga sökverktyg, exempelvis ämnesspecifika databaser. Gymnasieelevernas utredningar visar att de har olika förhållningssätt till källkritik och att några elever dessutom gör okritiska resultatredovisningar och påståenden utifrån information de inhämtat. Bland lärarstudenternas fältövningar finns exempel på svaga kopplingar mellan teori och analys där förmågan att integrera teorier i egna resonemang kan fall utvecklas. En viss osjälvständighet när det gäller att diskutera och applicera teoribundna begrepp på egna resonemang visar några av gymnasieeleverna men också några av lärarstudenterna i sina olika arbeten. En av gymnasieelevernas utredningar visar en ansats till att betrakta ett socialt fenomen ur flera perspektiv men eleven problematiserar inte den motstridiga informationen som kommer från de olika källorna ger vilket skulle kunna bero på brist på erfarenhet och träning. I några av fältövningarna redogör lärarstudenterna för tidigare forskning och de applicerar teoretiska begrepp på resultaten av undersökningen utan att direkt integrera den i analysen av det empiriska materialet. Ett exempel visar på motsatsen då studenterna tar avstamp i egna antaganden om vissa sociala förhållanden för att sedan belägga sina egna utgångspunkter med teori och tidigare forskning.

HT 2013

Identifiera och värdera olika genrer

Projektet har inneburit en kompetensutveckling för projektdeltagarna som under arbetets gång utbytt erfarenheter om arbetsmetoder men också gjort iakttagelser som lett till att nya arbetsformer tagits fram och provats. Självständiga och projektbaserade arbetsformer som utgår

³⁵ Ibid.

från elevers lärande har blivit allt vanligare i skolan från 1990-talet och framåt vilket har medfört nya krav på att elever självständigt ska söka information.³⁶ Elisabet Brandberg och läraren i Samhällskunskap för S1B och S2B beslutade sig för att ha en lektion som handlar om att identifiera och värdera olika typer av genrer inom ramen för projektarbetet ”Tema världen” där elever skulle arbeta i grupp med ett land eller en konflikt. Att kunna tolka och värdera information från olika källor och att kunna använda ämnesspecifika begrepp och teorier är några av kunskapsmålen för Samhällskunskap 2 som formen för lektionen utarbetades från. Eleverna förberedde sig genom att i förväg läsa igenom texter som de respektive projektgrupperna sedan skulle värdera utifrån ett källkritiskt perspektiv under lektionen. Syftet med lektionen var att eleverna skulle få kännedom om olika typer av texter (genrer) och övning i att läsa, förstå och granska olika texter utifrån ett källkritiskt perspektiv. Meningen var också att de skulle kunna få användning för vad de kom fram till under lektionen i sitt grupparbete inom ramen för projektet ”Tema världen” och i framtida skolarbeten. Exempel på texttyper som lästes:

- Utdrag ur bok
- Debattartiklar från dagspress
- Tidskriftsartiklar
- Akademisk uppsats
- Information från myndighets webbplats

Texterna diskuterades utifrån typiska källkritiska frågor:

- Vad är det för typ av text? Innehåller den termer och begrepp som är relevanta för ämnet? Hur är texten strukturerad? Är den lätt att förstå?
- Vem/vilka har skrivit/publicerat texten? I vilket syfte? Är den vinklad/tendentiös? Aktuell?
- Finns det källhänvisningar? Kan jag hitta någonting i texten för att söka mig vidare till andra informationskällor?

Resultaten av gruppernas värderingar av texterna visade att litteraturlistan var inkorrekt i en av läroböckerna vilket gav ett tydligt exempel på hur viktig källkritik är. Inför tillfället när eleverna sökte information till sina utredningar hade de fått övning i att källkritiskt värdera olika både tryckta och digitala texttyper och ur de lästa texterna hade de tagit fram centrala begrepp och termer som de använde för att söka mer information.

³⁶ Francke och Gärdén, s. 151.

Arbetsmöte mellan elever och lärarstudenter

Höstterminen 2013 gick gymnasieeleverna i årskurs 2 och lärarstudenterna påbörjade termin 5 på lärarutbildningen med Samhällskunskap som första ämne. Syftet med studiebesöket från Nacka gymnasium på Södertörns högskola var att ett pedagogiskt möte mellan gymnasieelever och lärarstudenter skulle äga rum. Det var alltså inte fråga om en allmän introduktion till högskolan även om en positiv effekt blev att besöket också fungerade som en introduktion till högskolan som skulle kunna inspirera gymnasieeleverna att påbörja högre studier. Dagen inleddes med en kort introduktionsföreläsning i sociologi av lektor Jonas Lindström vid Södertörns högskola och en introduktion till Södertörns högskolas sökverktyg SöderScholar som Ika Jorum höll. Därefter tilldelades gymnasieeleverna varsin lärarstuderande handledare som samtidigt läste en delkurs i ämnet ”Globalisering och postkoloniala perspektiv” och gick igenom hur långt eleverna kommit med sina arbeten. Under eftermiddagen sökte gymnasieeleverna material till sina internationella konflikter under handledning av lärarstudenterna i Södertörns högskolas resurser. Det var inte bara gymnasieeleverna som fick en chans att inspireras och förbereda sig för högre studier utan lärarstudenterna fick också möjlighet att förbereda sig för den färdighetsnivå elever kan befinna sig på när det gäller att kritiskt söka, värdera och använda information.

Utvärderingen av studiebesöket och det pedagogiska mötet visar sammanfattningsvis att eleverna uppskattade att besöka en högskola, få träffa blivande lärare och diskutera källkritik med andra än skolans bibliotekarie och lärare. De lärarstudenter som gav respons upplevde också mötet som positivt, de fick kännedom om ’hur det kan vara i verkligheten’ och formulerade bra idéer om utveckling av samarbetet om det skulle upprepas. Dessa idéer har vi implementerat i vår samarbetsmodell för ett pedagogiskt möte mellan gymnasieelever och blivande gymnasielärare.

Internationella konflikter – elevernas utredningar

En granskning av ett urval av elevernas utredningar med särskilt fokus på avsnittet källkritik visar en bredd i hur källkritiskt medvetna eleverna är. En del studenter är mer inriktade på att finna fakta eller ”rätt svar” medan andra tar fler perspektiv i beaktande och har ett mer analyserande förhållningssätt till informationen och diskuterar bland annat tendens ur olika perspektiv. Ett nytt moment i kursplanen under HT13 har varit lektionen då eleverna fått läsa översiktligt, identifiera och värdera olika typer av texter. Effekterna av denna lektion är mer eller mindre synliga i de källkritiska kommentarerna i projektarbetena om internationella konflikter gymnasieeleverna gjort under HT13 och som de under det pedagogiska mötet vid Södertörns högskola fick handledning av lärarstudenterna för att söka och värdera information till. Dessa grupparbeten är större än

utredningarna gymnasieeleverna gjorde under VT13 och i dessa projektarbeten används generellt en större mängd information i olika genrer.

Projektet har fått ta del av ett urval av projektarbetena som liksom när det gäller utredningarna visar olika källkritiskt förhållningssätt till det använda materialet. I vissa fall är det personers position som gör att källan betraktas som tillförlitlig: ”/.../ är en såpass viktig person inom FN, så vi anser att hon skriver korrekt fakta”³⁷ även om gymnasieeleverna i det här fallet är tveksamma till bloggen som informationskälla. Förstahandsinformation från en person anses som trovärdig eftersom ”det är självupplevt och därmed helt sant för honom” även om gymnasieeleverna är medvetna om att informationen kan vara subjektiv och att det inte går ”att dra några generella slutsatser”.³⁸ Även lärares rekommendationer ökar trovärdighet när det gäller till exempel Landguiden men också att materialet sammanställs av Utrikespolitiska institutets redaktörer och att det finns kontaktuppgifter. Här finns också exempel på mer utförliga resonemang och källkritiska överväganden som visar ett medvetet källkritiskt förhållningssätt:

Om man vill söka information om en relativt aktuell händelse så ska man inte vända sig till nationalencyklopedin. Vi valde att använda denna källa för att den är pålitlig och oberoende, Mycket av information som man hittar på internet kan vara vinklad³⁹

Huruvida Nationalencyklopedin är en trovärdig källa eller inte är något som diskuteras under de bibliotekariehandledda lektionerna i kritisk informationssökning och informationsanvändning och som kan ifrågasättas. Det viktiga i det här exemplet är dock inte själva källan utan det källkritiska förhållningssättet och förmågan att göra överväganden utifrån att ta olika aspekter i beaktande. I en grupp värderas Wikipedia på ett liknande sätt:

Wikipedia är egentligen ingen bra källa då vem som helst kan gå in och ändra på informationen utan att någon granskar innan man lägger in det. Det finns folk som granskar och rättar texter på wikipedia men det kan ta tid, så därför kan man inte lita på all information som står på Wikipedia. Vi har dock ändå valt att använda Wikipedia som en källa i vår text, då vi tagit information där Wikipedia har hänvisat till andra sidor, vilket gjorde informationen trovärdig.

Här är det inte helt klart vilken information gymnasieeleverna faktiskt använt sig av men liksom i exemplet ovan visar de ett källkritiskt förhållningssätt som väger olika aspekter mot varandra. Generellt visar de källkritiska avsnitten en större medvetenhet och förmåga att ta olika källkritisk aspekter i beaktande och motivera sina val av källor utifrån dessa överväganden.

³⁷ Citatet hämtat från projektarbete, Samhällskunskap 2, Nacka gymnasium HT13.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

Inslag om gymnasiebibliotek i kursplanen på lärarutbildningen VT14

Ett av syftena med projektet är ta fram inslag om gymnasiebibliotek under lärarutbildningen. Det har lett fram till ett mål i kursplanen som innebär att lärarstudenterna under sin verksamhetsförlagda utbildning VFU ska undersöka möjligheter till samarbete med gymnasiebibliotek som pedagogisk resurs om att söka, tolka och värdera information. Syftet är att lärarstudenterna ska få prova praktiskt att samarbeta med gymnasiebiblioteket för att skapa möjligheter för elever att utveckla sina färdigheter när det gäller att söka, värdera och använda information. Projektgruppens roll i VFU-delen var att hålla en introducerande föreläsning samt ett examinerande seminarium efter att lärarstudenterna gjort sina undersökningar om gymnasiebiblioteket vid respektive VFU-skola.

”Introduktion till akademiskt skrivande” på A-nivå som Södertörns högskola erbjuder i samarbete mellan Biblioteket, Studieverkstan och Centrum för högskolepedagogik och bildning och ett antal ämnen kan ses som en fortsättning på projektmodellen. Introduktionen stödjer övergången från gymnasiestudier då eleverna övar sig i källkritisk informationssökning och informationsanvändning och att identifiera olika textgenrer (till exempel studentuppsats, rapport och läromedel) till högre studier då studenterna får öva sig i att söka, värdera, läsa och skriva akademiska texter. Som nästa steg i en progressionsmodell erbjuds ämnena på Södertörns högskola att kostnadsfritt boka kritisk informationssökning under handledning av bibliotekarie på C-nivå. Det praktiska arbetet vid dessa tillfällen är då huvudsakligen inriktat mot att vidareutveckla sökstrategier och att effektivt och systematiskt söka relevant material till vetenskapliga arbeten.

Seminarium inför verksamhetsförlagd utbildning (VFU)

Den introducerande föreläsningen genomfördes i praktiken som ett seminarium som hölls av Ika Jorum och Elisabet Brandberg. Obligatorisk läsning inför den förberedande föreläsningen var:

En rörig tillvaro som berör, Stockholm, Kungliga biblioteket, 2013

Limberg, Louise & Lundh, Anna Hampson (red.), *Skolbibliotekets roller i förändrade landskap: en forskningsantologi*, Lund, BTJ förlag, 2013, kap 5

Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011, Stockholm, Skolverket, 2011

En diskussion om gymnasiebibliotekets pedagogiska funktion i skolan och tankar om samarbetsformer mellan ämne och bibliotek med utgångspunkt i teori och praktiska exempel

ansåg vi skulle ge en bättre introduktion inför den praktiska övningen i gymnasieskolan under VFU än en traditionell föreläsning. Efter en inledande presentation av syftet med projektet, studenternas roll och uppgift i projektet samt förutsättningar i gymnasieskolan utifrån Gy11 följde en diskussion i grupper utifrån följande frågor:

- Vilken funktion har gymnasiebiblioteket i skolan?
- Hur ser ett bra samarbete mellan ämne och bibliotek ut?

Studenterna hade generellt en positiv inställning till både skol- och folkbibliotek (som diskuterades i samband med läsfrämjande samarbeten med skolan i form av bland annat boksamtal). Flera studenter hänvisade också till egna erfarenheter som elev under olika stadier i grund- och gymnasieskolan och vilken roll biblioteket spelat för deras egen läslust. Diskussionerna kom i hög utsträckning att handla om socio-ekonomiska förutsättningar i olika skolor i olika kommuner, bibliotekets roll som mötesplats, vilken roll biblioteket spelar i läsfrämjande verksamhet och över huvud taget om läsförmåga och läslust. Frågan om vilken funktion biblioteket spelar som pedagogiskt stöd för att elever ska utveckla ett vetenskapligt förhållningssätt till att söka, värdera och använda information fick en marginell plats i diskussionen och fick aktivt föras på tal av seminarieledarna. En av studenterna föreslog att i stället för att använda en lärobok anpassad för gymnasienivå skulle lärare och bibliotekarie(r) kunna samarbeta om inköp av klassuppsättning av en lämplig fackbok. Lärare och gymnasieelever skulle besöka biblioteket tillsammans vid terminsstarten för att låna boken som eleverna kunde behålla hela året. Det här besöket skulle samtidigt fungera som en naturlig introduktion till biblioteket. Som gymnasiebibliotekarie invände Elisabet Brandberg att hon föredrar att överlåta frågor om inköp av kursmaterial till lärarna för att i stället satsa på andra pedagogiska samarbeten som rör frågor om källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Varför frågan om läsförmåga upplevdes som ett mer aktuellt ämne än informationskompetens att diskutera kan vi bara spekulera i. En anledning skulle kunna vara att frågan om elevers sjunkande läs- och skrivförmåga i samband med resultaten av PISA-mätningarna diskuteras mer frekvent än frågan om ”den fjärde basfärdigheten” som har med förhållningssätt till att söka, värdera och använda information att göra.

Inför den praktiska övningen under VFU fick studenterna följande frågor med sig som utgångspunkt för undersökningen av gymnasiebiblioteket som pedagogisk resurs:

- Vad är det för typ av gymnasiebibliotek och vilka resurser har det när det gäller till exempel personal, bestånd, datorer, öppettider?

- Vad har personalen för utbildning/kompetens?
- Hur ser skolledningen på gymnasiebibliotekets roll och funktion?
- Hur använder lärare gymnasiebiblioteket i sin undervisning?
- Hur skulle du som lärare vilja samarbeta med gymnasiebiblioteket för att stärka elever när det gäller att källkritiskt söka och använda information?

Lärarstudenternas undersökningar av gymnasiebibliotek som pedagogisk resurs

'Paddan har förstört mitt liv sa en av eleverna jag pratade med. Jag spetsar till det lite men den här eleven tyckte det var jobbigt att hela tiden släpa på paddan och behöva använda den.'

'Några jag pratade med tycker det är enklare att vara källkritisk när det gäller böcker än källor på internet'⁴⁰

Det examinerande seminariet hölls ungefär två månader efter den introducerande föreläsningen som i praktiken hade formen av ett seminarium då lärarstudenternas bilder av vad gymnasiebiblioteket kan spela för pedagogisk roll i undervisningen började diskuteras. Seminariet som hölls efter att lärarstudenterna gjort sina undersökningar på respektive VFU-skola utgick huvudsakligen från frågorna lärarstudenterna haft med sig som stöd för sin undersökning. Seminariet avslutades med en utvärderingsfråga om vilken användning lärarstudenterna tror att de kommer ha av detta undersökande inslag om gymnasiebibliotek under VFU i sin framtida praktik som lärare.

Ett av de viktigaste resultaten det här projektet kommit fram till är ett lärandemål i kursplanen under lärarstudenternas VFU som handlar om att de ska undersöka samarbetsformer för att använda gymnasiebiblioteket som pedagogisk resurs i undervisningen när det gäller att söka, värdera och tolka information. Lärarstudenternas undersökningar av på vilka sätt gymnasiebiblioteket kan fungera som pedagogisk resurs syftar inte bara till att förbereda de framtida lärarna på att stödja gymnasieelevers informationskompetens genom att få ökad förståelse för på vilket sätt gymnasiebiblioteket kan utgöra en resurs i undervisningen. Undersökningen ger också lärarstudenterna möjlighet att använda den kompetens och det förhållningssätt till kritisk informationssökning och informationsanvändning de tillägnat sig i den akademiska kontexten i en professionell kontext under utbildningen.⁴¹ Vad kom då lärarstudenterna fram till i sina undersökningar av vad gymnasiebiblioteken i deras VFU-skolor

⁴⁰ Citaten är hämtade från samtal lärarstudenterna återgivit att de haft med gymnasieelever om vilka resurser de har för att söka information och deras syn på källkritik.

⁴¹ Rai & Lillis, 2013.

har för resurser och på vilka sätt ett gymnasiebibliotek kan vara en resurs när det gäller att stödja utvecklingen av gymnasieelevers informationskompetens?

Undersökningarna genomfördes dels i form av intervjuer med bibliotekarier, lärare (i enstaka fall skolledare) och gymnasieelever samt dels genom egna observationer av pågående verksamhet och resurser som gymnasiebiblioteken tillhandhåller. Lärarstudenternas undersökningar visar att resurserna för gymnasiebibliotek ser mycket olika ut och den största skillnaden märks i jämförelsen mellan friskolor och kommunala gymnasieskolor.⁴² En av friskolorna har inget gymnasiebibliotek medan de andra har ett obemannat mindre rum med en begränsad samling fiktion och uppslagsverk. De kommunala gymnasieskolorna har alla bibliotek som är öppna större delen av dagen och är bemannade med en eller två bibliotekarier alternativt bibliotekarie och assistent. Vid en av gymnasieskolorna har en av bibliotekets anställda ansvar för läsfrämjande verksamhet medan den andra huvudsakligen ansvarar för det administrativa arbetet. I en annan gymnasieskola har bibliotekspersonalen i samarbete med skolledningen formulerat fyra mål för verksamheten som står att läsa på gymnasiebibliotekets webbplats. Dessa mål betonar att biblioteket ska vara en integrerad del av gymnasieskolan och att biblioteket ska stödja gymnasieeleverna i att tillägna sig ett kritiskt förhållningssätt till information. När det gäller lärarnas samarbeten med gymnasiebiblioteket ser det också olika ut. I några drivs ett medvetet samarbete med lärare och/eller arbetslag medan andra knappt har något samarbete med bibliotekets personal om källkritisk informationssökning och informationsanvändning.

Undersökningarna visar att gymnasiebibliotekets geografiska placering spelar roll. Ligger biblioteket relativt centralt placerat i gymnasieskolan tycks det vara lättare för gymnasieelever och lärare att hitta dit än om det ligger avlägset. Att biblioteket ligger centralt i gymnasieskolan signalerar också att skolledningen tillmäter biblioteket betydelse i gymnasieskolans verksamhet som helhet. Likaså tycks det underlätta för gymnasieelever och lärare som studerar och undervisar på program som har sina lokaler allra närmast biblioteket att besöka det. I en gymnasieskola är biblioteket placerat på en annan våning än där undervisningen huvudsakligen bedrivs vilket tycks göra det mindre självklart för lärarna att utnyttja biblioteket för samarbete även om det är en populär studieplats för gymnasieeleverna.

Summering av resultaten av lärarstudenternas undersökningar under VFU

Vilken praktisk användning tycker lärarstudenterna att de har haft av att göra den här undersökningen som förberedelse för deras framtida praktik som gymnasielärare? Ytterligare ett

⁴² Avsikten här är inte att göra någon kartläggning av gymnasiebibliotek i ett begränsat urval gymnasieskolor i Stockholms län eller att peka ut någon gymnasieskola varför inga namn på skolor nämns.

viktigt resultat av det här projektet är att lärarstudenternas reviderade sin bild av vad gymnasiebiblioteket kan fylla för pedagogisk funktion efter att ha gjort sina undersökningar under VFU. Under första seminariet handlade diskussionen mest om bibliotekets roll som läsfrämjande verksamhet medan lärarstudenterna vid andra tillfället expanderat sin bild av vilken roll gymnasiebiblioteket kan spela. Flera lärarstudenter påpekade också att de fått bättre inblick i vilka resurser gymnasiebiblioteket kan tillhandahålla när det gäller information i både tryckt och digital form och att hålla introduktioner eller lektioner i källkritisk informationssökning och informationsanvändning för gymnasieelever. Att huvudansvaret för om samarbeten mellan bibliotekarier och lärare ska komma till stånd huvudsakligen är lärarnas ansvar tycks lärarkandidaterna vara ense om men det är också tydligt att bibliotekariernas drivkraft och initiativförmåga är en viktig förutsättning för samverkan med lärare och arbetslag. En mer tillbakadragen bibliotekarie vid en av VFU-skolorna väntar på att lärare ska ställa frågan om samarbeta med biblioteket om källkritisk informationssökning och informationsanvändning i stället för att själv ta kontakt med lärare och försöka etablera samarbete. Av det skälet finns det inte något utvecklat samarbete mellan bibliotekarie och lärare kring gymnasieelevers informationskompetens vid den skolan. Några av lärarstudenterna har idéer om hur det pågående samarbetet mellan gymnasiebiblioteket och ämnesundervisningen skulle kunna utvecklas när det gäller att handleda gymnasieelever som ska söka och värdera information som de ska använda i skoluppgifter. En av lärarstudenterna betonar att ett progressivt eller processinriktat förhållningssätt till källkritisk informationssökning och informationsanvändning i form av lektioner i flera steg är viktig för att gymnasieeleverna ska utveckla informationskompetens.⁴³ En annan aspekt som diskuterades under seminariet är att lärarstudenternas undersökningar kan bidra till att de verksamma lärarna utvidgar sin bild av vad gymnasiebiblioteket kan erbjuda för resurser och vilka samarbetsmöjligheter som kan finnas om källkritisk informationssökning och informationsanvändning i samband med skolarbeten. En av lärarstudenterna framförde idéer till sin handledare som inte brukar samarbeta med biblioteket om hur inslag om källkritisk informationssökning och informationsanvändning skulle kunna integreras under olika moment i undervisningen. Lärarstudenternas undersökningar kan därigenom sägas fungera som en sorts kompetensutveckling för de verksamma lärarna vid VFU-skolorna om vilken pedagogisk roll gymnasiebiblioteket kan ha i undervisningen för att stärka gymnasieelevers informationskompetens. I det här projektet har lärarstudenterna fått möjlighet att utveckla sina färdigheter i och förhållningssätt till att söka, värdera och använda information på ett

⁴³ Jämför här med Bruce som med hjälp av begreppet ”informed learning” beskriver kritisk informationssökning och informationsanvändning som en process i flera steg. Se Bruce, 2008.

vetenskapligt sätt både i rollen som studenter och i rollen som gymnasielärare. Det fick de dels när de handledde gymnasieeleverna under deras informationsinsamling till projektarbetena under det pedagogiska mötet på Södertörns högskola och dels på ett undersökande sätt när de provade på vilket sätt gymnasiebiblioteket kan vara en pedagogisk resurs i arbetet med elevers informationskompetens, till exempel i samband med gymnasiearbetet.

Modell för progression för gymnasieskolan

Resultaten av undersökningen om hur elever söker information som presenteras i *Textflytt och sökslump* pekar enligt författarna på att det finns ett behov av progression när det gäller elevers informationskompetens. I Gävle kommun har en utvecklingsplan för informationskompetens tagits fram som i fyra steg formulerar mål för vad eleverna ska ha uppnått från årskurs 3 till och med gymnasiet när det gäller informationssökning ("konsten att söka information") och källkritik.⁴⁴ Förmåga att göra relevanta sökningar, tänka källkritiskt, söka strategiskt, hantera referenser samt färdighet i att använda respektive skolas databaser och bibliotekskataloger är sammanfattningsvis de mål som ska vara uppfyllda efter avslutade gymnasiestudier. Det här projektets primära syfte är inte att studera och problematisera källkritisk informationssökning och informationsanvändning som praktik utan att ta fram en progressionsmodell för gymnasieskolans olika årskurser. Modellen har tagits fram genom analys av ett urval av gymnasieelevernas utredningar och lärarstudenternas fältövningar som projektet tagit del av och de utvecklingsområden som kunnat identifieras i detta material.⁴⁵ I utformandet av progressionsmodellen har projektgruppen också (utifrån ett slags risk- och konsekvenstänkande) tagit i beaktande de utvecklingsområden undervisande bibliotekarier i biblioteket, handläggare på Studentavdelningen, lärare i Studieverkstan och lektorer på Södertörns högskola ser i möten med studenter och i deras självständiga arbeten. Dessa områden gäller förhållningssätt till att söka, värdera och använda information, akademiskt skrivande, medvetenhet om skillnader mellan att citera och plagiera och att applicera teori på empiri i en självständig analys.

Ambitionen med den här modellen är inte att formulera och formatera en punktlista för kvantitativa färdigheter och förhållningssätt i form av att kunna söka i ett visst antal databaser utan vilka färdigheter och förhållningssätt gymnasieelever bör ha tillägnat sig under olika nivåer, exempelvis

⁴⁴ *Informationssökningskompetens – steg för steg: utvecklingsplan för Gävle kommun*, Gävle kommun, 2010.

⁴⁵ De större projektarbetena gymnasieeleverna gjorde under HT13 har inte kunnat tas med som underlag i progressionsmodellen eftersom arbetena var färdiga att ta del av i ett försent skede av projektiden. Däremot har projektgruppen haft möjlighet att göra en sammanfattning av resultatet som presenterades ovan i avsnittet "Internationella konflikter – elevernas projektarbeten" s. 29f.

- förmåga att avgöra vilka källor som är relevanta att söka i för att få fram en viss typ av material
- kunna avgränsa en frågeställning och formulera sökord/nyckelord som är användbara för att få fram relevant material
- kunna motivera val av material för att kunna besvara en viss frågeställning och förklara varför ett visst urval av material är relevant för den uppgift som ska lösas

Samverkansmodell mellan bibliotek och lärarutbildning

Syftet med samverkansmodellen som det här projektet har provat är att lärarstudenterna praktiskt får öva sina färdigheter i och förhållningssätt till att söka och kritiskt värdera information under materialinsamlingen till sina fältövningar och öva sig i rollen som handledare när det gäller att stödja gymnasieelevers utveckling av informationskompetens under utbildningen. Det handlar inte om att lärarstudenterna ska ersätta bibliotekarierna i att handleda gymnasieeleverna i källkritisk informationssökning och informationsanvändning. Syftet är i stället att lärarstudenterna ska få en uppfattning om vilken nivå gymnasieelever kan befinna sig på när det gäller källkritiskt tänkande och att de under sin VFU kan undersöka hur de i samarbete med gymnasiebiblioteket kan stödja elevernas utveckling av färdigheter när det gäller att söka, värdera och använda information.

Effekter av projektet

Projektet har väckt intresse och fått effekter under arbetets gång då projektdeltagarna blivit kontaktade av aktörer inom olika verksamheter som arbetar med gymnasieelevers och studenters informationskompetens. Ika Jorum och Elisabet Brandberg deltog i en nätverkskonferens för lärarutbildningsbibliotek i Norrköping då Ika Jorum höll en föreläsning om projektet. Filippa Mannerheim observerade ett undervisningstillfälle som Ika Jorum hade med studenter på A-nivå vid Södertörns högskola och gjorde i samband med detta en intervju med Ika Jorum om projektet för Skolverkets Kolla Källan. Projektet har också gett upphov till en serie blogginlägg om kritisk informationssökning på Södertörns högskola som genererat kommentarer.

Bibliotekarier vid ett gymnasiebibliotek och en enhet vid universitetsbiblioteket i Uppsala gjorde studiebesök för erfarenhetsutbyte om samverkan mellan gymnasiebibliotek och högskole-/universitetsbibliotek vid Södertörns högskola under VT13. Under HT13 höll Ika Jorum och Elisabet Brandberg en föreläsning på Skolforum. Ika Jorum har också skrivit en artikel i *Länsnytt* (2013:4) om det pedagogiska mötet mellan gymnasieelever och lärarstudenter på Södertörns högskola under VT13. Därtill har ett flertal studenter som läser Biblioteks- och

informationsvetenskap vid Högskolan i Borås tagit kontakt för att diskutera samarbeten om gymnasieelevers informationskompetens och gymnasieskolor och högskolor med lärarutbildning har velat utbyta erfarenheter och idéer om samarbeten med lärarutbildning.

Fördel med samverkan mellan olika bibliotek och verksamheter inom ett lärosäte är att projektdeltagarna samtidigt får ta del av kompetensutveckling och får idéer om verksamhetsutveckling. Ur gymnasiets synvinkel är det givande att utveckla samarbeten mellan ämne och bibliotek för att elever ska kunna utveckla sin förmåga att söka, värdera och använda information med stöd från eller i samarbete med en högskola/universitet. Projektmodellen fungerar väl att genomföra i samarbete med lärarutbildning. Studenterna får dels möta och prova att arbeta med gymnasieelever som ska söka, värdera och använda information till projektarbeten och dels undersöka möjligheterna att samarbeta med ett gymnasiebibliotek under sin VFU. Under projektets gång har en ny projektidé och projektansökan om gemensam kompetensutveckling för lärare och gymnasiebibliotekarier om informationssökning, pedagogik och akademiskt skrivande tagits fram.

Resultatspridning

Projektet har sammanfattats i föreliggande rapport. Det kommer att presenteras under en nätverksträff för lärarutbildningsbibliotek i Halmstad 140515 och under seminariet ”Från gymnasiestudier till högre utbildning – samarbetsformer för att stärka elevers informationskompetens” under Bok- och biblioteksmässan 2014.

Litteraturförteckning

Alexandersson, Mikael och Limberg, Louise, *Textflytt och sökslump: informationsökning via skolbibliotek*, Stockholm, Myndigheten för skolutveckling, 2004

Bruce, Christine, *Informed learning*, Chicago, Association of College and Research Libraries, 2008

Andretta, Susie (red.), *Change and Challenge: information literacy for the 21st century*, Blackwood, S. Aust., Auslib Press, 2007

En rörig tillvaro som berör, Stockholm, Kungliga biblioteket, 2013

Enefalk, Hanna m.fl., ”Våra studenter kan inte svenska”, *Svenska Dagbladet*, 2 januari 2013.
Hämtad <http://www.unt.se/debatt/vara-studenter-kan-inte-svenska-2027570.aspx>

Gee, Paul, *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourses*, Falmer, London, 2012

Gärdén, Cecilia, *Verktyg för lärande: informationsökning och informationsanvändning i kommunal vuxenutbildning*, Borås, Valfrid, 2010

Heberlein, Ann, ”De nya studenternas svagheter är ett samhällsproblem”, *Dagens Nyheter*, 6 september 2013. Hämtad 140430 <http://www.dn.se/kultur-noje/kulturbedbatt/ann-heberlein-de-nya-studenternas-svagheter-ar-ett-samhallsproblem/>

Hedman, Jenny och Lundh, Anna (red.) *Informationskompetenser: om lärande i informationspraktiker och informationsökning i lärandepraktiker*, Stockholm, Carlsson, 2009

Informationsökningskompetens – steg för steg: utvecklingsplan för Gävle kommun, Gävle kommun, 2010.

Hämtad 140430

http://www.skolverket.se/polopoly_fs/1.152357!/Menu/article/attachment/182207_Informationskompetens_utvecklingsplan_enbart_svensk.pdf

Lea, Mary R. och Street, Brian V, Student writing in higher education: An academic literacies approach, *Studies in Higher Education*, vol. 23, nr 2, 1998, s. 157-172

Lillis, Theresa, "Student Writing as 'Academic Literacies': Drawing on Bakhtin to Move from Critique to Design", *Language and Education*, vol. 17, nr. 3, 2003, s. 192-207

Limberg, Louise och Lundh, Anna Hampson (red.), *Skolbibliotekets roller i förändrade landskap: en forskningsantologi*, Lund, BTJ förlag, 2013

Limberg, Louise, Hultgren, Frances och Jarneving, Bo, *Informationsökning och lärande: en forskningsöversikt*. Stockholm, Skolverket, 2002

Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011, Stockholm, Skolverket, 2011

Rai, Lucy och Lillis, Theresa, "'Getting it Write' in social work: exploring the value of writing in academia to writing for professional practice", *Teaching in Higher Education*, vol. 18, nr. 24, 2013

Sveriges förenade studentkårer, *Studentens lärande i centrum. Sveriges förenade studentkårer om pedagogik i högskolan*. Stockholm, Sveriges förenade studentkårer, 2013

UNESCO, *Literacy Assessment and Monitoring Programme*, Montreal, UNESCO Institute for statistics, 2005. Hämtad 140429 http://www.unescobkk.org/education/planning-and-managing-education/aims/uis-aims-activities/uis-aims-and-literacy-assessment/?utm_medium=%25